

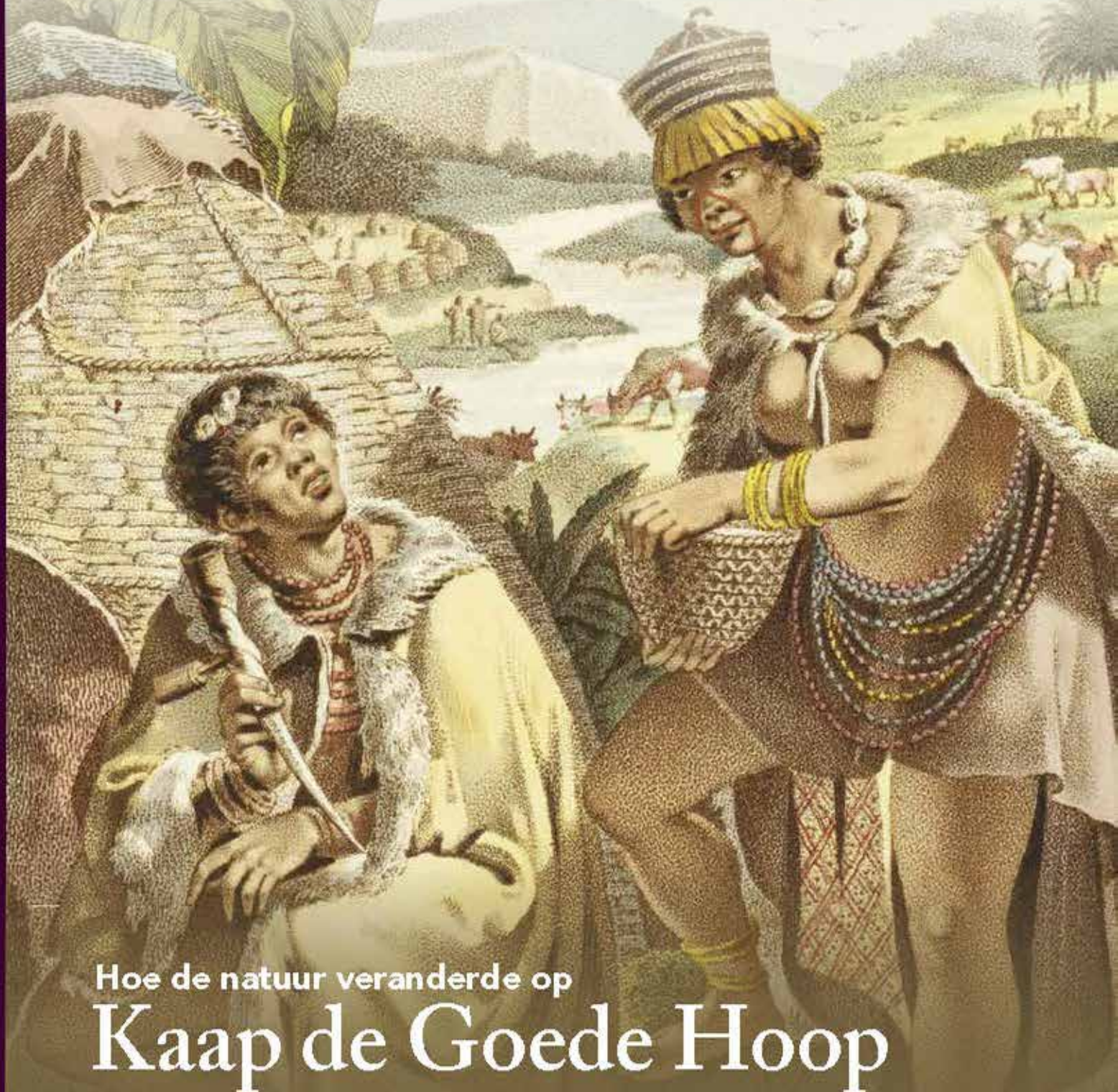
KLEIO

Uitgave van de VGN
Jaargang 65
November 2024

Voor docenten geschiedenis en staatsinrichting

6

- Het effect van de lange **middeleeuwse zomer**
- **Reading like a historian** helpt bij bronnen beoordelen
- Democratische hervormingen in **de Bataafse tijd**

Hoe de natuur veranderde op

Kaap de Goede Hoop

Gelijkheid in de Bataafse

Lokale archieven brengen geschiedenis dichterbij

De geschiedenis van de democratie in Nederland gaat al meer dan tweehonderd jaar terug. Lokale archieven vormen een interessante bron om te laten zien hoe politieke en religieuze ontwikkelingen zich in die periode tot elkaar verhielden. Door te kijken naar de eigen lokale gebeurtenissen kunnen nationale verschijnselen voor leerlingen betekenisvoller worden. Bijvoorbeeld door de veranderingen na de Bataafse Omwenteling in het noordwesten van de provincie Utrecht onder de loep te nemen.

Wouter van Dijk is senior collectiebeheerder bij Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen.

■ RHCVV, toegang 0742
Gerecht en gemeente
Mijdrecht, 1639-1849

(1881), inv.nr. 2, resoluties van woensdag 21 januari 1795. Zie voor Mijdrecht in de Bataafs-Franse tijd ook Bent, E.A.G. van, en C.M.P.F. van den Broek, *Mijdrecht meer dan veen alleen* (Amsterdam/Utrecht 1985), 25-33.

■ Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen. Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801* (Nijmegen 2012), 94, 252.

■ Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen*, 69, 94. Jong, R. de, H. van der Kolk en G. Voerman, *Verkiezingen op de kaart 1848-2010. Tweede Kamerverkiezingen vanuit geografisch perspectief* (Utrecht 2011), 35. Rutjes stelt dat het tot de invoering van het algemeen mannenkiesrecht in 1917 heeft geduurd voor er een democratischer stemrecht is ingevoerd dan dat tijdens de Bataafse Republiek gold: Rutjes, 247.

■ RHCVV, toegang 1049
Gerecht en Gemeente
Wilnis 1658-1939, inv.
nr. 87.

Allegorie op de alliantie tussen de Franse en Bataafse republieken, 1795. Collectie: Rijksmuseum Amsterdam.

Rond de tijd van de vlucht van de stadhouder en het uitroepen van de Bataafse Republiek in Amsterdam op 19 januari 1795 volgden overal in het land omwentelingen in het lokale bestuur. Hierbij richtten Bataafsgezinde burgers revolutionaire comités op, die uiteindelijk de bestuursmacht overnamen van de zittende bestuurders. Mijdrecht was er opvallend vroeg bij. Al op 21 januari werd het nog zittende dorpsbestuur verzocht om toestemming voor het plaatsen van een vrijheidsboom. De bestuurders gaven hiervoor toestemming, maar wel met de voorwaarde dat de verzoekers 'door deesen daad geen gelegenheid te geeven tot het stooren van de algemeene rust maar alles in stilte te doen afloopen, 't welk deselve beloofden'.¹ De boom werd voor het rechtshuis geplant, waarbij leuzen als 'Vivat den Vrijheid' en 'Leeve de Vrijheid' gescandeerd werden.

Getrapte verkiezingen

In 1795 zorgde de Bataafse Omwenteling, waarbij het gelijkheidsideaal centraal stond, voor een revolutionaire democratisering van de Nederlandse maatschappij. Voor het eerst mochten burgers door middel van verkiezingen meebeslissen over hun bestuur. Maar omdat de Bataven zagen dat directe democratie in een land met een bevolking van rond de twee miljoen mensen praktisch ondoenlijk was, besloot men tot een vorm van representatieve democratie. Verkiezingen speelden hierin een belangrijke rol. Uit de kiesreglementen van de periode 1795-1801 blijkt dat in theorie zo'n twintig procent van de bevolking, ongeveer 400.000 personen, via dit stemrecht invloed kon uitoefenen op het bestuur. Een radicale wijziging ten opzichte van de ongeveer tweeduizend regenten die voordien de dienst uitmaakten.²

Republiek

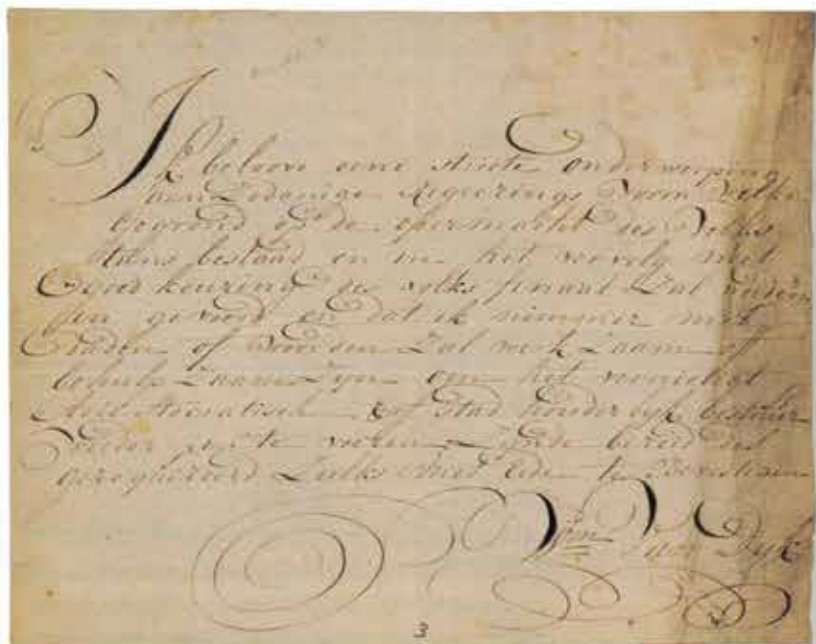
In de praktijk lag de opkomst lager, maar toch zou deze Bataafse democratisering lange tijd niet geëvenaard worden. Het zou tot het einde van de negentiende eeuw duren voordat het percentage stemgerechtigden dat van de beginperiode van deze revolutie oversteeg.³

De democratische invloed ging via een fijnmazig netwerk van getrapte verkiezingen, waarbij tot in het kleinste dorp lokale grondvergaderingen gehouden moesten worden om een afgevaardigde naar een regionale grondvergadering te sturen. Voor Noordwest-Utrecht vond die de eerste keer in 1796 in Nieuwersluis plaats.

Revolutionaire democratisering

Onpartijdig was de opzet van deze verkiezingen nog niet. De Bataven waren de dictatoriale neigingen van de voormalige stadhouder nog niet vergeten. Daarom moest je, wanneer je wilde stemmen, eerst een verklaring tekenen, waarbij je moest zweren een afkeer van het stadhouderschap te hebben. Begrijpelijkerwijs lieten veel aanhangers van het oude stadhouderlijke systeem de verkiezingen hierom aan zich voorbijgaan. Dit is bijvoorbeeld terug te zien in Wilnis, toen daar tijdens een lokale grondvergadering in 1798 een brief van de Constitutionele Vergadering werd besproken. Hierin werd verzocht de staatsgreep van 22 januari goed te keuren. Inclusief een 'verklaring van eeuwige haat aan het Stadhouderschap, de Aristocratie, het Federalisme, en Regeeringsloosheid'. Van de 38 aanwezige stemgerechtigde burgers ging iedereen akkoord, behalve burger Thijs Fijkens. Aangezien hij hierdoor van zijn stemrecht zou worden uitgesloten, verliet hij de vergadering.⁴ Onder andere vanwege de hoge drempel die op deze manier voor prinsgezinden werd opgeworpen, lag het werkelijke aantal deelnemers aan de Bataafse democratie lager dan het ideaalbeeld wilde doen lijken. Men had echter de mogelijkheid mee te doen en dat was op zichzelf een revolutionaire democratisering van het bestuur.

Lang niet overal was de bevolking blij met het einde van de vertrouwde Republiek en de Bataafse Omwenteling. Waar op last van de democratisch ingestelde Bataven grondvergaderingen werden gehouden, werd deze verregaande democratisering niet overal eensgezind omarmd. Vooral op het platteland was dit het geval.⁵ Bijvoorbeeld in De Bilt. Daar werd op 3 maart 1795 onder stemgerechtigde burgers een stemming gehouden. Zij konden kiezen tussen wat kon gelden als steunbetuiging aan de gevestigde bestuurders uit het oude regime, en de kandidaten die de nieuwe Bataafse macht-

Verklaring van afkeer van het stadhouderschap uit het dorpsarchief van Westbroek, 1796. Collectie: RHCVV.

hebbers naar voren schoven. Het werd een overtuigende keuze voor het bekende. Schoolmeester en dienstdoend notulist P. van Diepeningen tekende op dat maar liefst 34 stemmers de 'oude regeringsleden' graag zagen blijven, terwijl de nieuwelingen slechts één voorstander hadden. Een aantal andere burgers onthield zich van stemming.⁶

Ongekend democratisch?

De grondvergaderingen die de nieuwe machthebbers in het hele land uitschreven waren een zichtbaar teken van de democratisering van de maatschappij. Al waren vooral de grote schaal en de uitvoering nieuw. De ideeën achter grondvergaderingen, als middel om groepen in de samenleving een stem te geven, dateerde al uit de tijd van de oude Republiek. Hoewel deze vergaderingen toen vooral fungeerden als spreekbuis voor bijvoorbeeld gilden en schutterijen. Het idee was nu dat er een grondvergadering gehouden moest worden op elke vijfhonderd (niet per se stemgerechtigde) inwoners. Er werd wel rekening gehouden met dorps- en gemeentegrenzen. Hierdoor kon in de praktijk de ene grondvergadering acteren in een dorp met vierhonderd inwoners, terwijl een dorp

'Wanneer je wilde stemmen, moest je eerst zweren een afkeer te hebben van het stadhouderschap'

met zeshonderd inwoners ook maar één grondvergadering hield.⁷

Op de afgesproken dag van stemming kwamen uitsluitend de stemgerechtigde burgers uit de groep bijeen in een publiek gebouw, meestal een kerk. Daar kozen ze een voorzitter, secretaris en stemopnemer. Het lokale bestuur wees eveneens ►

³ Bruin, R.E. de, 'Gefragmenteerde volkssoevereiniteit. Democratie op lokaal en regionaal niveau, 1795-1798', in: Moorman van Kappen, O. en E.C. Coppens (red.), *De Bataafse omwenteling en het recht. Acta van het rechtshistorisch colloquium over de betekenis van de Bataafse Revolutie (1795) voor de rechtsontwikkeling in Nederland (Utrecht-Nijmegen, 29 en 30 mei 1995)* (Nijmegen 1997), 79-96, aldaar 86-87.

⁴ RHCVV, toegang 0995 Gerecht Oostbroek en De Bilt 1655-1810, inv.nr. 4.

⁵ Jong, J., *Democratie in kinderschoenen. Twee referenda over de eerste Nederlandse grondwet 1797-1798* (Nijmegen 2018), 73.

- Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen*, 95-97.
- RHCVV, toegang 1047 Gerecht Westbroek 1625-1813, inv.nr. 355.
- RHCVV, toegang 1028 Gerecht Maarssen 1614-1813 (1818), inv.nr. 122.
- RHCVV, toegang 0899 Rooms-katholieke parochie Heilige Johannes de Doper te Breukelen 1723-1997, inv.nr. 11.
- RHCVV, toegang 0942 Hervormde gemeente Blauwkapel-Groenekan 1640-2009, inv.nr. 2.
- RHCVV, toegang 1028 Gerecht Maarssen 1614-1813 (1818), inv.nr. 232.

een stemopnemer aan. Zo werden de uitgebrachte stemmen door twee afzonderlijke opnemers onafhankelijk van elkaar genoteerd. Er werd gestemd door een briefje met de naam van de beoogde kandidaat in een stembus te doen. Deze geheime stemprocedure was nieuw vergeleken met de prerévolutionaire periode. Om verkozen te worden had een kandidaat een absolute meerderheid nodig. Maar doordat er geen kandidatenlijsten waren, lukte dat in de praktijk zelden in één keer. In dat geval waren dan meerdere stemronden nodig en eventueel zelfs een verkiezing met een relatieve meerderheid.⁸

Ook in kleine plattelandsgemeenten met een beperkt aantal geschikte en volgens het kiesrecht verkiesbare kandidaten deed dit probleem zich voor. Zo was er in 1803 een tweede stemronde nodig in Westbroek, waar 65 stemgerechtigden aan de verkiezing deelnamen. In eerste instantie leverde een stemming op 9 april drie mogelijke afgevaardigden op met 21, 11 en 8 stemmen. Bij de herstemming op 23 april schaarde de meerderheid zich achter de koploper P. van Barnevelt, die zijn stemmenaantal van 21 naar 35 zag stijgen en daarmee een absolute meerderheid behaalde.⁹

Rekesten

De afgevaardigden van de lokale grondvergaderingen mochten vervolgens deelnemen aan de districtsvergadering. Daar werden de afgevaardigden van de Nationale Vergadering, het parlement, verkozen. Met deze getrapte verkiezingen hadden de radicale democraten wel een veer moeten laten. Men was namelijk bang dat intriganten en demagogen bij directe verkiezingen de stemgerechtigde kiezers voor hun karretje konden spannen. Nu zou beïnvloeding van de stemming in de grondvergaderingen minder zin hebben, omdat hier slechts kiezers voor een volgende vergadering

gekozen werden. Daar zou men vervolgens geconfronteerd worden met andere afgevaardigden, met wie gezamenlijk een parlamentslid gekozen werd. De indirecte verkiezingen vormden zo een barrière tegen het gevaarlijk geachte 'teveel' aan democratie. Deze redenering bleef ook later in de negentiende eeuw nog populair onder tegenstanders van directe verkiezingen.

Met de stijgende democratisering van de maatschappij lieten ook de burgers steeds meer van zich horen. Verzoekschriften, ook wel rekesten en requesten genoemd, waren in de predemocratische tijd van de Republiek al hét middel voor burgers om zich tot overheidsinstanties te wenden om iets gedaan te krijgen. Dat kon bijvoorbeeld zijn om een publieke functie voor jezelf of een relatie te verkrijgen of om de bestuurders te bewegen tot voor jou of jouw groep gunstige beleidswijzigingen. Na de Bataafse Omwenteling beleefde het rekest echter hoogtijdagen. De vele bestuurlijke vernieuwingen, de democratisering en de met de nieuwe machthebbers vacant geworden posities van bestuurders uit het oude regime zorgden voor een stortvloed aan rekesten van allerlei slag.

Scheiding kerk en staat

De Staatsregeling, die in 1798 werd ingevoerd, zorgde ervoor dat het gelijkheidsideaal van de nieuwe Bataafse machthebbers op radicale wijze werd doorgevoerd. Een van de gevolgen daarvan was dat kerkbesturen gedwongen werden erestolen en -banken uit de kerk te verwijderen. Geen mens was meer dan een ander, en al helemaal niet in het aangezicht van God. Dit betekende ook dat veel oude privileges werden afgeschaft. Daartegen kwam de Maarssense predikant Adrianus den Hengst in het verweer. Het nieuwe dorpsbestuur maande hem bij te dragen in de belastingen, maar Den Hengst probeerde daar via het provinciaal

Gezicht op het dorp Blauwkapel vanuit het westen met op de achtergrond de Nederlands Hervormde Kerk, 1775. Tekening door P. van Liender. Collectie: Het Utrechts Archief.

bestuur van Utrecht onderuit te komen. In het stadhoudelijk tijdperk was hij namelijk vrijgesteld van het betalen van lokale belastingen. Het Maarssense dorpsbestuur sprak de provinciale commissarissen van financiën vervolgens aan op hun rechtvaardigheidsgevoel toen het schreef dat zij 'zouden veeleer aan den requestrant moeten toepassen dat hij zich, ofschoon andere ten voorbeeld van medogenheid moetende strekken zich, willekeurig van den last zijner medeburgers wil onttrekken, dewijl de geringste daghuurder, die nauwelijks voor zich zijn arm hujsgezint het bekrompe voedsel kan bekomen wegens de orbitante hoge lasten daarin f. 1,10 hebben moeten dragen, en nog voortdurig draagen.'¹⁰ Een klemmend beroep van de plaatselijke Bataven op hun Utrechtse collega's om Den Hengst ook zijn financiële steentje te laten bijdragen, net als van minder draagkrachtige medeburgers verlangd werd. Een ander gevolg van de Staatsregeling was dat de Hervormde Kerk zijn positie als staatskerk verloor. Alle religies werden nu voor de wet gelijkgesteld. Met de afschaffing van de bevoorrechte positie van de Hervormde Kerk door de Bataven werd ook het recht van andere geloofsgroepen om hun geloof in het openbaar te belijden ingevoerd. Die geloofsvrijheid was al in 1795 gedecreteerd, ruim voor de invoering van de Staatsregeling van 1798. De katholieken van Breukelen dienden daarom direct een verzoek in om een kerk te mogen bouwen. De Breukelse katholieken moesten namelijk naar Maarssen om daar te kerken. En dat viel vooral in de winter en voor de ouderen niet mee. Hoezeer de situatie met de nieuwe machthebbers was veranderd, bleek uit het snelle antwoord. Al de volgende dag keurden de machthebbers door middel van een kantbeschikking op het verzoekschrift de bouw goed.¹¹

Herverdeling

Verder besloot de overheid dat religieuze gebouwen en delen van het bezit verdeeld moesten worden naar rato van hun lokale 'aanhang'. Dit zorgde ervoor dat op verschillende plaatsen de rooms-katholieken aanspraak konden maken op 'hun' oude kerkgebouw, dat met de Reformatie in handen van de protestanten was overgegaan. Dat kon tot gevolg hebben dat hervormde gemeenschappen claims tot genoegdoening konden verwachten van rooms-katholieke plaatsgenoten, al werd de soep in de praktijk over het algemeen niet zo heet gegeten. In de hervormde gemeente Blauwkapel-Groenekan kwam die ontwikkeling in de kerkenraadsvergadering van juni 1798 ter sprake. Men had een brief ontvangen van de classis (kerkregio) met het verzoek om informatie over de diaconiegoederen en het bezit, om in geval van katholieke claims de lokale gemeente bij te kunnen staan: 'om haar raad en hulpe [te bieden] ingevalle de Roomsgezinden volgens de Staats-

De rooms-katholieke schuilkerk in Maarssen, 1788. Gravure door K.F. Bendorp naar een tekening van J. Bulthuis. Collectie: RHCVV.

regelen op het een of ander aanspraak mogten maken en de gemeente daardoor in ongelegenheid mogt geraken.¹²

In Maarssen zorgden de overheidsaanwijzingen voor de nodige verwarring. Daar vroegen hervormden en katholieken zich tijdens de onderhandelingen over het kerkgebouw af of andere religies niet ook vertegenwoordigd moesten zijn in de afhandeling. Zo was er in Maarssen ook een grote joodse populatie gevestigd. Maar, zo redeneerde men verder, hadden zij überhaupt wel recht van spreken in deze kwestie, aangezien ze als niet-christenen geen aanspraak op dit christelijke gebouw konden maken? Daar kwam als complicerende factor bij dat ook luthers en remonstranten gebruikmaakten van de protestantse kerk, maar niet hervormd waren. Moesten deze kerkgangers nu geschaard worden onder de hervormden of niet? Daarover moest eerst maar eens opheldering komen van overheidswege.¹³ Die kwam er niet, en na het vertrek van de Fransen en de komst van het Koninkrijk onder koning Willem I was de herverdeling van de baan. Koning Willem I herstelde namelijk de positie van de Hervormde Kerk als staatskerk, waarvan hij zelf het hoofd werd. En ook de Bataafse hervormingen draaide hij grotendeels terug. ●

Tentoonstelling in het streekarchief

Alle voorbeelden zijn afkomstig uit de archieven van het streekarchief Regionaal Historisch Centrum Vecht en Venen (RHCVV) in Breukelen, waar de auteur werkzaam is. Dit streekarchief werkt voor de gemeenten De Bilt, De Ronde Venen en Stichtse Vecht. Tot 31 januari 2025 is in het RHCVV de tentoonstelling *De stem van het volk. Ontwikkeling van de democratie in Nederland vanaf 1795* te zien. De onderzoeksresultaten in dit artikel zijn voortgekomen uit onderzoek voor deze tentoonstelling en zijn tevens terug te lezen in het gelijknamige boek dat bij de tentoonstelling is gemaakt.